

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

О. Дашковська, доцент НЮА України

Правове становище жінки наприкінці ХІХ століття: порівняльний аналіз

Дослідження правового становища жінки пов'язане з необхідністю вирішення широкого кола соціально-правових питань. Аналіз законодавчих актів минулого підтверджує, що всі зміни у правовому становищі жінки відбувалися на основі певних закономірностей. І хоча, на перший погляд, простежуються непослідовність, наявність особливостей і навіть суперечностей у правовому регулюванні становища жінки в різних країнах світу, проте загальні закономірності формування правосуб'єктності жінки виявляються через її участь у правовідносинах майнового і немайнового характеру, яка активізувалася в період розвитку капіталістичних відносин.

Відомо, що сім'я є головним осередком суспільства, з яким завжди тісно пов'язане життя жінки. І. Покровський¹ виділяв три етапи розвитку міжособистісних відносин у сім'ї: 1) повна влада глави сімейства над дружиною і дітьми; 2) опіка чоловіка над дружиною і дітьми; 3) проста першість чоловіка в сімейних відносинах. Починаючи з епохи капіталізму, сім'я знаходиться на четвертому, більш високому етапі розвитку міжособистісних відносин. Вона будується на принципах правової рівності подружжя, що сприяє їх взаємній повазі, гарантуванню, охороні і захисту прав дітей. І хоча не всі країни світу проходили в своєму розвитку зазначені етапи послідовно і повністю, багатовікова еволюція суспільних відносин, у тому числі сімейних, свідчить про розширення демократичних засад розбудови сім'ї, суспільства і держави.

Європейське законодавство кінця ХІХ ст. характеризується змішаним регулюванням правового становища жінки, що певною мірою обумовлено впливом різних правових джерел: римського права, канонічного права, законів епохи середньовіччя, постанов і принципів періоду буржуазних революцій. В більшості країн збері-

¹ Див.: Покровский И. Основные проблемы гражданского права. — Пг., 1917.

галися патріархальні засади, що встановлювали і охороняли домінування чоловічої влади і нерівність статей. За шведським законодавством незаміжня жінка все життя залишалася під опікою чоловіка як неповнолітня особа. В Іспанії до прийняття цивільного закону 1889 р. жінка не мала права ручатися за себе і за третіх осіб, свідчити в суді, була позбавлена права на опіку. В Італії тільки після прийняття цивільного закону 1869 р. правове становище жінки як учасниці правовідносин поліпшилося порівняно з її становищем в епоху середньовіччя, жінки здобули право бути повноправними суб'єктами правовідносин, що пов'язані з прийняттям та виконанням широкого кола зобов'язань¹.

Характерною ознакою законодавства європейських держав кінця XIX ст. було закріплення відмінностей в правосуб'єктності вдів, незаміжніх та заміжніх жінок. І такі відмінності не закріплювалися ні в римському праві, ні в праві варварів. Тільки після буржуазних революцій законодавства країн Західної Європи встановили не загальні обмеження прав жінок, а різні обмеження для жінок як різних суб'єктів правовідносин за ознакою їх сімейного стану. Дружина незалежно від майнового режиму шлюбних відносин (спільності чи роздільності майна) не мала права брати участь у жодному юридичному правочині без доручення чоловіка. Без такого доручення вона не мала права здобувати, відчужувати, заставляти будь-яке майно, брати на себе зобов'язання, ручатися за будь-кого. Вступаючи в шлюб, вона втрачала свої особисті права і обмежувалася в дієздатності, що виправдовувалося інтересами економічної стабільності сім'ї, тим, що вирішальний голос при управлінні спільним майном повинен належати чоловікові, годувальнику сім'ї, який відповідає перед суспільством за утримання та благополуччя всієї сім'ї. Такий правовий режим виходив з презумпції, що чоловік є добропорядним виконавцем своїх обов'язків щодо сім'ї.

Через непоодинокі випадки зловживань чоловіка своєю владою така залежність викликала багато протестів феміністок. Страждання, на які була приречена заміжня жінка, якщо чоловік виявлявся марнотратом, легковажною або розбещеною особою, викликали стурбованість громадськості, були згодом ураховані законодавцем. Радикальні зміни щодо цього питання внесла Англія законом 1882 р., за яким дружина одержала право розпоряджатися майном, котрим вона володіла до шлюбу або здобувала під час шлюбу шляхом спадщини, комерції чи заробітками своєї професії. Їй було надано такі права: вільно укладати угоди, виступати позивачем або відповідачем у суді, займа-

¹ Див.: Орович Я. Женщина в праве. — СПб., 1895. — С. 57.

тися комерційною діяльністю, незалежно від справ її чоловіка¹. Нове законодавство США (кодекс Міссісіпі 1890 р.) також надало жінці, незалежно від її сімейного стану, повну самостійність у майнових справах: незалежно від згоди її чоловіка вона могла вільно розпоряджатися своїм майном, укладати будь-які угоди².

Певною мірою жінки здобули захист і від фізичного насильства з боку чоловіка. І хоча згвалтування в шлюбі не визнавалося злочинном, проте чоловіки втратили юридичні механізми для нав'язування сексуальних прав. Закони в багатьох країнах Європи зберігали подвійний моральний стандарт (зрада була підставою для розлучення з дружиною, а не з чоловіком), але жінки одержали право покидати свого чоловіка.

В основу майнових відносин подружжя в цей період було покладено різні моделі правового регулювання: 1) спільність майнових прав, коли майно кожного з подружжя, що належало йому до шлюбу або було придбане протягом шлюбу, ставало неподільною спільною власністю, право розпоряджатися спільним майном належало чоловікові як главі сімейства; 2) роздільність майнових прав, коли кожен із подружжя зберігав за собою право власності на своє майно, оскільки шлюб аж ніяк не впливав на майнові правовідносини подружжя (в певних випадках, коли майновим інтересам дружини загрожувала небезпека, вона мала право вимагати через суд охорони свого майна); 3) недоторканність посагу, який, поступаючи у розпорядження чоловіка, забезпечувався заставою на майно і не міг відчужуватися за винятком зазначених у законі випадків, наприклад, для звільнення чоловіка з в'язниці, утримання сім'ї, сплати боргів дружини і т. ін.; 4) майнова повноправність чоловіка над усім майном дружини. Такий режим панував в Англії до кінця XIX ст. і був майже повністю скасований і замінений роздільністю майна законом 1882 р.³

Повну свободу визначення правового режиму майнових відносин подружжя було встановлено у шлюбному контракті. Подружжя могли на власний розсуд обирати будь-який режим правового регулювання, змінювати, комбінувати і навіть вводити нові умови, не перелічені в законодавстві. Заборонялися тільки договори, що суперечили традиціям і основним засадам сімейних відносин.

У правах спадкування жінка виступала рівноправним суб'єктом у більшості західноєвропейських держав. Винятком із цього прави-

¹ Див.: Жид П. Гражданское положение женщин с древних времен. — М., 1902.

² Див.: Шеглов В. Положение и права женщин в семье и обществе. — СПб., 1903.

³ Див.: Синайский В. Личное и имущественное положение замужней женщины в гражданском праве. — К., 1910.

ла були Англія і Росія. В Англії дочки вступали у права власності за умови відсутності синів, причому ділили майно порівну між собою, а не за принципом старшинства, коли молодші сини взагалі могли не одержати спадку. Щодо рухомого майна, то жінки успадковували його нарівні з чоловіками. В Росії також існував особливий порядок спадкування для осіб жіночої статі. По низхідній лінії, тобто при спільному спадкуванні майна сином і дочкою, найближче право надавалося синам та їх нащадкам, дочкам же виділялася із майна, що успадковувалося, лише встановлена законом частка: $\frac{1}{14}$ із нерухомого майна і $\frac{1}{8}$ із рухомого майна батьків¹.

Спадкування майна вдовою в різних державах визначалося по-різному щодо умов та розміру їх частки. У Франції за законом 1891 р. удова одержувала у довічне володіння за наявності дітей $\frac{1}{4}$ частку, при побічних родичах — $\frac{1}{2}$ частку майна; при невеликих спадках обов'язок утримання вдови покладався на весь спадок. В Англії за умов відсутності заповіту удова одержувала $\frac{1}{3}$ всього маєтку, а щодо нерухомості, то ця частка при відсутності дітей збільшувалася на половину. В Пруссії удова мала переваги перед іншими родичами до 7-го ступеня. При висхідних і найближчих родичах вона успадковувала $\frac{1}{3}$ частину, при далеких родичах — $\frac{1}{2}$ частину. В Італії удова одержувала за наявності дітей рівну з ними частку в довічне володіння, при висхідних родичах, братах і сестрах — у власність $\frac{1}{3}$ частину, при більш віддалених родичах — $\frac{2}{3}$ частини. За законодавством США (кодекс Міссісіпі 1890 р.) подружжя, за умов відсутності дітей, успадковувало майно в усій повноті, а за наявності дітей — в частині, яка є рівною частині кожного з дітей².

Реалізація права жінок на освіту викликала потребу в учителях, що забезпечило роботою жінок середнього класу. Знання перестали бути виключно чоловічою сферою і розглядалися як необхідний атрибут відповідального материнства, а для жінок, які не бажали виходити заміж, це було гідною альтернативою їх майбутнього. Початкова освіта орієнтувала жінок на виконання домашніх обов'язків, у коледжах для дівчат готували досвідчених дружин і матерів, а не вільних особистостей. Для більшості працюючих жінок оплачувана робота означала тільки спосіб їх виживання, а не шлях до самореалізації. Тому існування нових видів зайнятості жінок не означало поліпшення їх суспільного становища.

Право на освіту і свобода вибору професії жінкам були гарантовані не в усіх країнах однаково. Щодо початкової та середньої освіти

¹ Див.: Михалова В. Русские законы о женщинах. — М., 1913. — С. 99.

² Див.: Орович Я. Вказ. праця. — С. 67.

ти, то всюди визнавалася рівність прав для дітей чоловічої і жіночої статі, дискусійними були тільки питання про їх спільне або окреме навчання. Щодо вищої освіти то тенденція, коли жінки не допускалися до навчання у вищих навчальних закладах, відійшла в минуле.

У Франції для жінок були відкриті всі університети, вони мали право одержувати академічні ступені. Але не всі професії були їм доступні. В Данії жінки мали право вступати на всі факультети, за винятком богословського. В Англії жінки допускалися до вступу тільки в спеціальні навчальні заклади. У Швеції та Норвегії законом 1884 р. жінки допускалися до університетів, їм надавалися рівні із студентами-чоловіками права, не тільки щодо іспитів та академічних ступенів, а й щодо користування університетськими стипендіями. Для жінок були відкриті двері університетів в Італії, Іспанії, Румунії, Голландії, Бельгії. В Шотландії визначально був встановлений особливий учений ступінь для жінок (*Lady literate in Art*), а з 1892 р. усі університети стали допускати жінок до спільного із студентами-чоловіками слухання лекцій і до здобуття учених ступенів¹.

США в галузі вищої жіночої освіти випередили інші країни. Хоча не в усіх штатах жінки приймалися до вищих навчальних закладів, але до більшості з них доступ був вільним. До того ж у США діяло багато спеціалізованих жіночих вищих навчальних закладів.

Особливе становище в галузі вищої жіночої освіти займали Німеччина і Австрія. Німецьке імператорське законодавство прямо усувало жінок як від вищої освіти, так і від пов'язаних з нею професій, зокрема від професії лікаря. В Австрії діяло міністерське розпорядження 1878 р., відповідно до якого жінки допускалися в університети тільки у виключних випадках, що підлягало особливому обговоренню. Під впливом агітації жіночого руху в 1891 р. Баденська палата депутатів прийняла резолюцію, за якою германська жінка, яка здала іспити на атестат зрілості, допускалася до відвідування лекцій в університетах як виняток і за згодою факультету.

Жінок не приймали на роботу до органів вищої державної служби і не призначали на посади публічного характеру. Вони мали право виконувати певні службові обов'язки в державних і громадських установах місцевого рівня. В багатьох державах вони працювали в медичних закладах, на пошті й телеграфі, в робітничих інспекціях, жіночих в'язницях, публічних бібліотеках, брали участь в організації місцевих виборів тощо. Право викладати жінки мали тільки у початковій школі, за винятком Стокгольму і

¹ Див.: Щеглов В. Вказ. праця. — С. 149.

Пізи, хоча в інших країнах не було ніяких формальних заборон щодо такої діяльності¹.

В усіх країнах Західної Європи жінкам було заборонено працювати в органах юстиції. Тільки в деяких американських штатах спеціальними законами (1879 і 1883 рр.) їм дозволялося виконувати функції нотаріуса². В США з 1869 р. суди допустили жінок до вступу в судову корпорацію і надали їм право виконувати обов'язки присяжного повіреного. Участь жінок в адвокатській практиці була можлива на території певного округу за рішенням суду. Федеральний закон від 15 лютого 1879 р. дозволив жінкам, які перебували три роки в корпорації адвокатів будь-якого суду, виступати перед вищим судом. Однак жінки без ученого ступеня з юриспруденції взагалі не допускалися до адвокатури. В Румунії Бухарестський суд прийняв в адвокати тільки одну жінку. В Італії Лідія Поет була першою жінкою, яку рада корпорації адвокатів прийняла до своїх лав, проте пізніше апеляційний і касаційний суди скасували її членство. У Бельгії в 1888 р. у зв'язку із заявою пані Попелін дозволити їй вступити до корпорації адвокатів виникла відкрита полеміка між прокурором і радою адвокатів, яка завершилася відмовою Брюссельського суду визнати повноваження пані Попелін як адвоката. Головна увага в полеміці приділялася питанню, що професія адвоката має подвійний характер: з одного боку, вона служить приватному інтересу, а з іншого — торкається публічної діяльності, і тому жінка не повинна брати участь у діяльності органів юстиції.

Громадська активність жінок у деяких випадках була продовженням їх благодійної діяльності. В Англії та США серед представниць середнього класу збільшувалася кількість жінок-поселенок, які з метою поліпшення умов життя і праці жінок-робітниць поселялися разом з ними. В Англії жінки брали активну участь у шкільних нарадах, провадили в життя закон про бідність, виступали за проведення соціальних реформ, брали участь у страйках та профспілковій діяльності. Потреби жінок стали поступово вноситися до переліку політичних вимог громадських організацій і рухів. Підвищувалася їх активність у політичних дискусіях, роботі громадських, у тому числі жіночих організацій, публічних виступах та рухах, збиранні грошей для проведення політичних акцій. Жінки вели вперту боротьбу за право голосу, що стало одним із найважливіших прав, на яке вони заслуговували і якого так прагнули.

Формальне проголошення рівноправності статей, на жаль, не вирішує проблеми поліпшення правового становища жінки. Як це не

¹ Див.: *Сюллеро Э.* История и социология женского труда. — М., 1973.

² Див.: *Орович Я.* Вказ. праця.

прикро, але в деяких сферах суспільного життя, зокрема в економічній, жінки порівняно з чоловіками і сьогодні сприймаються як особи другого сорту, оскільки народження і виховання дітей неминуче тягнуть за собою проблеми з працевлаштуванням, підвищенням професійного рівня і зростанням добробуту в цілому. Реалізація принципу рівноправності чоловіків і жінок вимагає значної державної підтримки, забезпечення надійних соціально-економічних гарантій рівних можливостей чоловіка і жінки в усіх сферах суспільного життя, що можливо лише за умов високого рівня розвитку і стабільності суспільства.

Надійшла до редколегії 25.12.02

М. Погорецький, доцент НЮА України

Сутність пізнання в оперативно-розшуковій діяльності

Правильне розуміння сутності пізнання в оперативно-розшуковій діяльності (далі — ОРД), його змісту, елементів, закономірностей, форм, методів і результатів обумовлюється науковим підходом до вирішення завдань щодо пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, про розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав і організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також одержання інформації для забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави, вирішення питань теорії і практики ОРД.

Незважаючи на те, що пізнання є первинним щодо інших видів ОРД, воно до цього часу як об'єкт наукового дослідження не було піддано всебічному науково-теоретичному аналізу у вітчизняній теорії ОРД як у відкритих, так і в закритих відомчих наукових працях. Окремим питанням пізнання присвячено лише декілька робіт у закритих відомчих наукових джерелах органів державної безпеки та МВС (О. Бандурка, О. Воронов, О. Долженков, І. Козаченко, І. Климов, С. Корнаков, В. Микулін, П. Олійник, О. Птицин, В. Сапальов, Г. Синілов, О. Снегірьов, М. Шумило, В. Ященко та ін.), які переважно були написані ще до прийняття законодавства про ОРД і видання на його основі оновлених відомчих нормативно-правових актів. Деякі аспекти пізнання в ОРД розглянуті Є. Долею в його науковій праці — одній із перших у країнах СНД та Балтії, в якій до-